

VÉLEMÉNY

Ugrai János: A „protestáns aranszabadság” haszna és ára. A tiszáninneri református kulturrégió és az iskoláztatás 1781 és 1860 között

című MTA doktori értekezéséről

Nem szokásos akadémiai értekezést nyújtott be Ugrai János, amennyiben munkája nem egy konkrét kutatási projekt részletes kifejtése és eredményeinek összefoglalása, sokkal inkább eddigi egész életművének enciklopédikus igényű összegzése. Mutatja ezt a dolgozatban tárgyalt témák, kutatási módszerek, elemzési szempontok és megközelítési módok sokszínűsége éppúgy, ahogy a dolgozat terjedelme is. Ugrai János az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején nagyon hamar rátalált fő kutatási tárgyára: az észak-kelet-magyarországi református egyház egymástól elválaszthatatlan egyháztörténetére és iskolatörténetére. Ebből természetesen következett a Sárospataki Református Kollégium története iránti megkülönböztetett figyelem, de az már távolról sem volt magától értetődő, hogy kezdettől fogva megvolt az igény benne, hogy az egy régióra fókuszáló kutatásait nemcsak országos, hanem a Habsburg Monarchia szélesebb perspektívájában is szemlélje. A kutatási időszak szintén gyorsan körvonalazódott: a 18. század második felének és a 19. század első évtizedeinek történetét érintették első tanulmányai. Az egyház-, az oktatás- és pedagógiatörténet mellett már ekkor megnyilvánult társadalomtörténeti érdeklődése. Láthatólag egyszerre törekedett az egyházi és világi levéltári dokumentumok feltárására, közzétételére és feldolgozására, valamint a mindenkori választott résztema hazai és főleg német és osztrák nemzetközi szakirodalmának feldolgozására. Az aprólékosan összegyűjtött mozaikos információdarabok pusztá ismertetésével kezdettől nem elégedett meg, hanem azokat a pedagógia-, iskola- és társadalomtörténeti szakirodalom elméleteinek és tudásanyagának keretébe beágyazni kívánta. S lassan megjelent az összehasonlító módszer a tanulmányaiban, például a pápai kollégium diákjainak vizsgálatával, vagy az interkonfesszionális összehasonlító perspektíva a 18. századi jezsuita, illetve protestáns iskoláztatás párhuzamos elemzésével, másrészt pedig kitágult a vizsgált időszak, az 1860-as évek elejéig. Ettől a kutatási programtól némileg különvált Ugrai János Akadémia-történeti kutatása a 2010-es évek végétől, amelynek eredményeit, mindenekelőtt a kollektív biográfia módszertanát mindazonáltal azonnal integrálta és hasznosította az észak-kelet-magyarországi lelkészi, professzori és tanári elit társadalomtörténeti vizsgálatánál. Az elmúlt tizenöt-húsz évben megélnékvült professzionalizáció-kutatások ösztönzőleg hatottak Ugrai János kutatói érdeklődésére, köztük is kiemelendő Kovács István Gábor adattársorozata a polgári kori tudáselittről (1848-1944), illetve „felekezeti-művelődési alakzat” elmélete. Továbbá kiemelendők a tanári és tanítói pálya professzionalizációjára irányuló neveléstörténeti és társadalomtörténeti kutatások.

Mindezek ötvözetét nyújtja MTA doktori cím elnyerése érdekében benyújtott disszertációja, a korábban megjelent elemzések összefüggésbe rendezésével, szisztematikus összegzésével. Dolgozatának több „főhőse” is van: 1/ mindenekelőtt a sárospataki kollégium és szerepe a Tiszáninneri Református Egyházkerület és határvidékének társadalmi-kulturális életében és iskolarendszerében; 2/ a tiszáninneri református felekezeti kulturrégió, 3/ a magyarországi

gimnáziumi és akadémiai oktatás elméleti alapjainak és szervezeti kereteinek a változása – ehhez kapcsolódóan a lelkesi, tanári és tanítói professzionalizáció útjai, 4/ mindezek foglalatoként pedig a „protestáns arany szabadság” értelmezése, előnyei és hátrányai a 19. század első kétharmadában.

1. A sárospataki kollégium 18. század közepi és 1860 közötti történetének talán minden lehető aspektusa tárgyalásra kerül a *gyarapodás, a modernizáció és a térvesztés* hármas folyamatának ismertetésén keresztül:

A gyarapodás tényezői között Ugrai János tárgyalja a 19. századi nagy építkezés jelentőségét, s hogy szilárd anyagi háttér híján az milyen pénzügyi terhet rótt az egyházkerület híveire. Bemutatja a kollégium gazdálkodásának különböző formáit, és sárospataki jellemzőként megállapítja a gazdasági és oktatási tevékenység intenzív összefonódását, az „üzem-iskola modell” működését. Felvázolja a tanulói létszám hullámmozgását (18. század végi tetőponttal, s a 19. század elején sárospataki sajátosságként értelmezhető radikális visszaeséssel), ismerteti a kollégiumon belül az egyes tagozatok egymáshoz viszonyított arányának tendenciákba nem rendezhető változásait. Az összehasonlíthatóság igényével nagyon sok katolikus és protestáns oktatási intézmény egyedi létszám adatsorait közli, ami nagyon hasznos, ugyanakkor nagyon megterheli a szöveget, s nehezen áttekinthető. Világos, hogy nem lehet egyesített táblázatot készíteni, de talán érdemes lett volna néhány iskola adatát egy függvényben ábrázolni (tekintettel a különböző időpontokból származó adatokkal, nem görbékkel, csak különböző színű pontokkal jelölve a különböző iskolákról rendelkezésre álló pontszerű adatokat), így vizuálisan megjelenítve a létszám mélypontok eltérő időpontját a felfelé és lefelé mutató tendenciák eltérő időbeli váltakozását például a három református kollégium esetében.

Ezen a ponton ismertet meg bennünket Ugrai János a Kollégium diákjaival: belépő és kilépő változatos korokkal, az egyes tagozatokon tanulók életkora közötti nagy különbségekkel mint a magyarországi katolikus és protestáns intézményeket egyaránt jellemző vonással. Kitér a diákok társadalmi összetételére, a kiugróan magas nemesi származásra, aminek párját a másik két református kollégiumban nem, csupán az eperjesi evangélikus líceumban találta meg. (Kérdésként felmerül: ez véletlen egyezés csupán?) A dolgozat több pontján is meggyőzően cáfolja azt a 19. század végétől élő toposzt, hogy a sárospataki kollégium évszázadok óta a szegények iskolája volt. A származási hely vizsgálata kimutatja, hogy a Kollégium vonzáskörzetéhez tartozott a Tiszáninneni Református Egyházkerülettel határos tiszántúli református egyházközségek egy része, másrészt viszont a sárospataki származású diákok feltűnően alacsony számban szerepelnek, ez utóbbit illetően ismét csak az eperjesi líceum tűnik fel lehetséges párhuzamként. (Kérdés: Az elemi iskolai szint után hol tanultak a sárospataki lakos diákok?) Felekezeti összetételt illetően homogenitás jellemző (a jogi tagozat kivételével). Érdekes módon a diákokat érintő két további szempont (a szegény diákok támogatásának formája, diáklakhatás) nem ezen a ponton, hanem a „Modernizációt” tárgyaló következő részbe került. Én megfontolnám a diákokra vonatkozó információk egy helyre tömörítését.

A modernizáció folyamatának jellemzését két elemre alapozza Ugrai János. Egyrészt részletesen szól a hagyományos anyaiskolai rendszer oktatási struktúrájáról, az oktatási szintek el nem különítéséről az akadémiai szint alatt, a lehetséges tanulási utak teljes szabályozatlanságáról, a szervezeti mozdulatlanságról, miközben a személyi állományban és a tanítás tartalmában ezzel szemben változékonyság és nagyfokú személyfüggőség volt jellemző.

Mindezt azután az 1850-es években a Leo Thun gróf féle oktatási reform modernizálta. Második elemként a Kollégium irányítási mechanizmusával ismerkedhetünk meg: az egyházkerületi lelkész és világi vezetők befolyásával, a kollégiumi diákönkormányzat, a diák tisztségviselők Sárospatakra jellemző egyedi kiemelt szerepével. Ugrai János értékelése szerint a vezetést mindig is több tényező változékony erőviszonyai határozták meg, s mivel a hatáskörök nem voltak pontosan elhatárolva, az újra és újra funkciózavarokhoz vezetett. E tekintetben is a neoabszolút kormányzata hozott alapvető változásokat. Ugrai János szakszerűen értékeli és a megfelelő pontokon értékeli nagyra a Thun-féle oktatási reform jelentőségét a hazai oktatásügyben és a sárospataki kollégium történetében is, ezen a ponton azonban elmarad az összehasonlítás: A másik két református kollégiumban, illetve az evangélikus és katolikus gimnáziumokban milyen változásokat hozott a neoabszolutizmus reformja? Volt-e bármiféle mozgástere az intézményeknek a bécsi oktatáspolitikai irányelvek szorításában egyedi megoldásokra?

A térvesztés folyamatát és összetevőit is mélységében tárgyalja Ugrai János: a kerületi püspöki szervezet megerősödését, a falusi iskolák szervezetének megszilárdulását, fontosságuk növekedését, más középfokú intézmények, például a miskolci gimnázium megerősödését, általában véve országszerte a régi típusú kollégiumok jelentőségének csökkenését. Szót ejt a külföldi egyetemi kapcsolati háló szűküléséről, a külföldi peregrináció háttérbe szorulásáról, ami általánosan jellemző volt a református egyházkerületekre a 19. században, de Sárospatakon a folyamat intenzitása igen nagy. (A másik két kollégiumból ugyan nem említ peregrinációs adatokat, de az eperjesi kollégium ismét csak rokonítható intézményként tűnik fel; továbbá említ egy 1823. évi egyházkerületi előterjesztést a peregrinációs gondok kezelésére, de nem tudjuk meg, hogy mi lett az előterjesztés sorsa.) Belföldön is a bezárkózás jellemző, nagyon gyenge volt vagy teljesen hiányzott a kooperáció más egyházkerületekkel, más református intézményekkel, legalábbis töredezett és alkalmi (kivéve a nem túl intenzív, de folyamatos szepességi diákcsere), a professzori és a tanári kar is zárt alakzatot mutat. E ponton a peregrinációt kivéve hiányoltam a korábbi időszakra való kitekintést, hogy lássuk, ez a fajta zártság a 18. században is ilyen nagyfokú volt-e. Tárgyalja továbbá a dolgozat a hagyományos partikulahálózat működési anomáliáit, s hogy az egyre erősödő igény az állandó és szakképzett tanítók alkalmazására hogyan erodeálta ennek a hálózatnak az alapjait.

2. Meggyőzően érvel amellet Ugrai János, hogy az iskolatörténet műfaja megfelelő lehetőséget nyújt a tágabb felekezeti-kulturális régió vizsgálatára, annak bemutatására, hogy a „társadalom mélyszövetében” hogyan alakulnak át a tradicionális intézményi formák, s a vidéki Magyarország egyházas jellege hogyan változott a 19. század első kétharmadában.

A tiszántúli református kulturrégió bemutatását (földrajzi körülhatárolása, a Tiszáninneni Református Egyházkerület szervezetének és annak változásainak jellemzése, az egyházkerületen belüli konfliktusok taglalása világi vezetők és lelkészek, lelkészek és tanítók, lelkészek és káplánok, egyházközségek és lelkészeik között) követően a legfontosabb megállapítása az, hogy nagyfokú zártság, sőt a vizsgált időszak kezdeti periódusában kifejezett elzárkózás jellemezte az egész régiót. A szepességi és eperjesi evangélikusok kivételével nem mutatható ki eseti példákön kívül személyes vagy intézményei kapcsolat a többi református egyházkerülettel, illetve kulturrégióval. Másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a Kollégium magával Sárospatak városával nem tartott fenn intenzív kapcsolatot (bár a diákok jelentős része a városban lakott), a város elemi iskoláztatásában sem játszott számottevő szerepet. Kiemeli viszont, hogy a Kollégium hitelezési gyakorlata hozzájárult a régió gazdasági fejlődéséhez,

ahogy a kollégiumi nyomda újra alapítása is fontos kulturális tényező volt. A kollégium működését adományokkal segítő legfontosabb családok szerepe rávilágít a Kollégiumnak a régió nemesi iskoláztatásában játszott szerepére (Szívesen láttunk volna olyan adatot, ami megvilágítja, hogy az öt legfontosabb adakozó család tagjai közül hányan jártak a Kollégiumba a vizsgált időszakban.) Kövy Sándor kapcsán megállapítja Ugrai János, hogy a kulturrégióra jellemző a kis- és középnemesi felfogás: modernizációnak csak azon elemeit támogatja, amelyek a kiváltságait biztosítják. Tekintve azonban azt, hogy Kövy munkássága az 1830-as éveket megelőző időszakot ölelte át, ez inkább az ország egésze köznemességének jellemzőjeként tűnik fel, mintsem regionális sajátosságként.

3. Ugrai János továbbá a sárospataki kollégium kapcsán részletesen szól a 18-19. századi oktatás- és pedagógiatörténet meghatározó folyamatairól, széles európai (német és osztrák, csehországi) körképet ad a 18. század utolsó évtizedei és 1850-es évek között a kanti és hegeli filozófia magyarországi recepciójáról, filozófiai vitáiról, a magyar nyelvi filozófiai szaknyelv megteremtésére irányuló kezdeményezésekről, valamint a sárospataki bölcsész professzorok nézeteiről, másokkal folytatott vitáiról. Ugyanilyen jellegű panorámát fest a politikai, közéleti jellegű tantárgyak (statisztika) kapcsán, s felveti a kérdést, hogy mennyiben tekinthető igazoltnak az a toposz, hogy a kollégiumot „politikai bátorság” jellemezte. Erre azonban nem ad egyértelmű választ. Az olvasóra bízta a végkövetkeztetést: Nyíry István esetében az nem állja meg a helyét, Csengery József és Szeremlei Gábor esetében igazolható, Magda Pálra pedig talán? A magyar oktatási nyelv bevezetését illetően viszont egyértelmű, hogy a belső viták ellenére a Kollégium ebben élen járt. Hasonlóan széles merítésben szól Ugrai János a vizsgált időszak teológiai irányzatairól, s hogy azok magyarországi recepciója töredezett és személyfüggő volt, azaz az eklektikusság jellemző egy-egy életművön belül is. Ezt követi a jogászképzés bemutatása, természetesen kiemelt figyelemmel Kövy Sándor oktatási tevékenységére. Részletesen szól a pataki jogi képzés hanyatlásáról a reformkorban. Felveti a kérdést, hogy mi volt ennek oka, de konkrét választ nem ad. Egyszerűen az, hogy több intézmény alakult? Vagy hogy kevésbé volt specializált a pataki képzés? S máshol hogyan alakultak a létszámviszonyok? Ez a nagyon kevés elvarratlan szál egyikének tűnik számomra a dolgozatban. Végül részletesen szól kollektív biográfiák sorozatán keresztül a lelkész-, tanár- és tanítóképzés professzionalizációjáról, s hogy e két utóbbiban az anyakollégiumok inkább ellenérdekeltek voltak, mert az tradicionális képzési struktúrájukat veszélyeztette.

4/ A „protestáns aranyszabadság” időszakában, hangsúlyozza Ugrai János, két emberöltőn keresztül a magyarországi protestánsok önállóan határozhattak saját sorsukról, széleskörű autonómia keretében rendezhették be intézményeiket, iskoláikat. A „szabadság” jelentette mindenekelőtt a függetlenséget az állami intézményekről (de mindenféle állami támogatás híján az önfenntartás kényszerével párosulva), másrészt pedig az egyházkerületek egymástól való függetlenségét, a kooperáció hiányát. A 295. oldalon Ugrai frappáns meghatározást közöl: „...sem az állammal, sem egymással nem kell különösebben kooperálni”, amit érdemes lenne már a bevezetőbe áthelyezni.

Nem vagyok teljesen meggyőzve arról, hogy a Protestáns Pátens 1860. március 15-i felfüggesztése, amely a református egyházkerületeket visszahelyezte 1848. évi szervezeti állapotukba, valóban a „protestáns aranyszabadság” végpontjaként tekinthető-e, annak ellenére, hogy mindkettő, ahogy Ugrai János írja „jogbiztosító uralkodói irat”. Amit én az 1860-as évek viszonyairól tudok általános politikatörténeti perspektívából, az inkább átmeneti korszaknak mutatja ezeket az éveket, beleértve persze a Kiegyezés utáni első éveket is. Ahhoz, hogy lássuk,

az egyházkerület maga hogyan értelmezte az 1850-es évek kényszerű tanügyi reformja után az aranszabadságot, hozzájárulhatott volna annak elemzése, hogy mit kezdtek 1860 tavasza után a visszanyert szabadsággal. Ugrai János úgy érvel, hogy a koordináció, a szövetkezés, az állami igényekhez való megfontolt igazodás fokozatosan teret nyert, s ezzel „oktatáspolitikai értelemben” új korszak kezdődött, de nem világos, hogy ennek üteme, területei hogyan néztek ki az 1860-as években. Egyébiránt ez egyébként is csak a „protestáns aranszabadság” egyik elemét érintette, az állammal való együttműködést illetően pedig nem nagyon tekinthető határkönek 1861.

Az elemzési szempontok sokszínűsége és a vizsgált időbeli távlat tágassága nagyon imponáló, és valóban széles rátekintést enged az olvasónak a Kollégium történetére, diákjaira, tanáira, szervezetére. Ugyanakkor az elemzési szálak egymás mellettisége és egyébként igazán meggyőző sokasága nehezzé teszi az információk összeillesztését egy-egy időszakra vonatkozóan. Szívesen olvastam volna például olyan összefoglaló fejezetet, ami 2-3 oldalon elém tárja, hogy egy-egy időszakban, például a 19. század első két évtizedében, s azután az 1830–1840-es években vagy az Entwurf meghatározta 1850-es években hogy nézett ki a Kollégium „életvilága”: milyen filozófiai, teológiai, stb. elméletekkel találkozhattak ott és akkor a diákok és milyenekkel nem, párhuzamosan kik tanítottak és milyen szellemben egymás mellett, milyen gazdálkodási formákban lehetett/kellett részt venniük a diákoknak, hol laktak, mit ettek, stb. Azaz a különböző tematikák ismertetésében és elemzésében érvényesülő kronologikus elvet kombinálni lehetett volna rövid szinkron szemléletű összefoglalásokkal.

Jelentősen megkönnyítette a bíráló helyzetét Ugrai János azzal, hogy kiterjedt és részletes bevezető fejezetekben maga összefoglalta célkitűzéseit, s gondosan mérlegelte külföldi és belföldi elődeit, az azok művei által nyújtott modell-lehetőségeket és hiányokat, mind az oktatástörténet, mind a társadalomtörténet, mind pedig az egyháztörténet, illetve a regionális-lokális helytörténetírás terén. Mind a nemzetközi irodalom, mind a hazai szakmai eredmények átfogó, ugyanakkor mély ismerete meggyőző a dolgozat lapjain. Egy-egy pont van csak, ahol némi hiányérzete támadhat a bírálónak: Például a tekintetben, hogy az I. és II. Ratio Educationis szemléletével erősíteni kívánja-e a rendi társadalmi kötöttségeket, vagy egyszerűen mellőzi a restriktív társadalomszemlélet elemeit, sőt akár a nem nemesekre nézve pozitív diszkriminációs igény is kiolvasható belőle, kizárólag magyar szerzők (Keszei András és Sasfi Csaba) nézetkülönbségére hívja fel a figyelmet anélkül, hogy az osztrák történetírás interpretációit érintené. Ez a hiány épp azért szembetűnő, mert a disszertáció egészére jellemző a széles nemzetközi szakirodalmi perspektíva.

Nagyon dicséretes módszertani tudatosság jellemzi Ugrai János munkáját. Minden tematikai egységben közli a témában korábban folyt történeti kutatások módszertani jellemzőit és tanulságait, ahogy indokolja az azoktól való egyedi módszertani eltérés motívumait is, példa lehet erre a kollégium tanulói létszáma meghatározásának módszertani nehézségeiről és az általa választott elvekről szóló rész. (204-205. old.)

Következetesen érvényesíti az összehasonlító szemléletet: egyrészt kronologikus értelemben a vizsgált közel évszázados vizsgálati időszak különböző periódusainak szembeállításával, másrészt pedig a másik két református kollégium (Debrecen, Pápa), valamint katolikus és evangélikus, más református középiskolák, alkalmanként más iskolatípusok (például a királyi akadémiák) jellemzőinek bemutatásával. Sőt egyes szempontoknál kitekintés történik a Habsburg Monarchia egyes tartományainak viszonyaira, a német nagy protestáns egyetemi, alkalmanként angol egyetemi adatokra is. Néha talán még túl részletezőnek is tűnik a belföldi

összehasonlítás terjedelme, az egyes iskolák példájának felsorolása helyett itt célszerű lehet talán típusokat ismertetni.

Megfigyelhető néhány apró összeillesztési kis hiányosság, melyek a különböző időpontban megjelent publikációk egyes elemeinek az összedolgozásából származnak: Például érzékletesen ismerteti Ugrai János a Kollégium gazdálkodásának tradicionális formáit, hogy azután jóval később az „üzem-iskola modell” feladására utaljon az 1850-es évek kapcsán anélkül azonban, hogy ezt a fogalmat a korábbi ismertetésben említette volna. Sőt a dolgozat egy további pontján említi ugyanebben az aspektusban az „önellátás eszméjé”-t, ami korábban szintén nem hangzott el a gazdálkodás elemzésének segédfogalmaként. Más típusú illesztési probléma az ilyen nagy terjedelmű szövegekbe gyakran becsúszó néhány ismétlődés, inkább a dolgozat második felében, például Erdélyi János rövid életrajza (igaz, nem teljesen ugyanazon elemek ismertetésével) kétszer is szerepel a dolgozatban (338. és 359. oldalon), ugyanez elmondható Zsarnay Lajosról is. Célszerű lenne továbbá a ruszin—rutén megnevezést egységesíteni, de a szlovák—tót fogalomhasználat indoklása is többször előfordul (szerepel az 522. jegyzetben, hogy a „tót” kifejezést „a korszakot megidéző céllal” használja Ugrai János, de nem világos, hogy egyes pontokon miért látja ezt szükségesnek, másokon pedig nem. A 357. old. 146. jegyzetben azután található egy némileg eltérő magyarázat a ’tót’ kifejezés használatára. A 406. oldalon pedig szerepel a „tót (szlovák)” forma, ami korábban még egyáltalán nem fordult elő.

Néhány apró rész megjegyzés:

97. old. reáliskolák csak az 1860-as évektől? Jegyzetben: 1856 szerepel

97. old. Thun „cseh származású”? Inkább csehországi német arisztokrata családból származik

97. old. Thun-féle egyetemi reform keretében a bécsi, lemergi, prágai, grazi, lemergi, innsbrucki egyetemre kerültek „nemzeti kérdésekben járatlan-pártatlan, a helyi érdekcsoportoktól független német katolikus professzorok” – alkalmanként igenis nagynémet elkötelezettségűek, biztos, hogy olyan pártatlanok?

98. old. 371. jegyzet: Sommaruga az 1848-as forradalom idején „néhány évig” oktatási miniszter?

100. old. 381. jegyzet „rendőri ellenőrzések” a pesti egyetemen? Mikor? Ezt pontosítani és ellenőrizni kell. „Rendőri” hatóságok csak az 1780-as években léteztek Magyarországon, előtte és utána 1851-ig nem.

113. old. „Pozsonyban, illetve a Vajdaságban” egyházi szakadás? A pátens szerint meghatározott pozsonyi egyházkerületben és a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban? Nem pontos, talán Felső-Magyarországon és a délvidéki szlovák evangélikus egyházközösségek sorában.

113. old. Vannak már pontosabb adatok arról, hogy az evangélikus egyházközösségek körülbelül milyen aránya szervezte meg magát a Protestáns Pátens előírásai szerint – de ezt Ugrai János még nem használhatta.

114. „Geringer polgári kormányzó”? Karl Geringer báró először a polgári ügyek császári biztosa, majd ideiglenes helytartó; kormányzó címet csak Albrecht főherceg visel 1852 ősztől, mivel egyszerre katonai és polgári ügyek vezetője.

114-115. old. Vay teljes visszavonultságból lép vissza az ellenállás érdekében? De épp ő közvetítő lépéseket tesz, stb. Ezt az alfejezetet az újabb kutatások fényében némileg át kell dolgozni majd.

116. old. 1860-ban már nincs „Bach-rendszer”, hiszen 1859. augusztusban Alexander Bach távozott a miniszteri székből

127. old. Miskolc népessége 1840-ben 26 ezer, 1869-ben pedig 21 ezer? (Forrás: Deák Ernő: Das Städtewesen II/1.) Ezek az adatok nem mondanak ellent a folyamatosan erősödő és kihívást jelentő város képének?

-175. old. 8. jegyzet: a „középnemes” helyett vagy a köznemes vagy a középbirtokos nemes fogalom használata megfelelőbb lenne. (ugyanaz a 408. oldalon is)

-205, 209. old. világosabban jelezni kellene a szövegnek, hogy az első adatsor pontosan hogy viszonyul a később közölthöz

-245. old. 242. jegyzet. Miért II. Ferenc és nem I. Ferenc?

-294-295. old. erdélyi-magyarországi gyűjtőakcióról nemcsak az infók, de részben a mondatok és az idézet egy része már szerepelt a 164. oldalon is!

-365. old. alulról második sor: „az utóbbinak” helyett helyesen: „az előbbinek”

-367. old. 187. jegyzet 3. sor: Bíró Ferenc „elfogadja” helyett: „elfogadta” (Nem tudom, a személyes konzultációkért való köszönetmondás egészen biztosan azt jelenti-e, hogy Bíró minden állítással egyetértett.

-387. old. 269. jegyzet: Schleiermacher és talán Ernest Renan kivételével a többiekéről kellene egy-egy ismertető mondat majd, ha könyv formájában megjelenik a dolgozat.

-398. old. Zsarnay pályafutásáról ugyanezek az információk már szerepeltek korábban

-408. old. Az, hogy valakit táblabírónak választanak, nem minősítője az ő eszmei-politikai gondolkodásának. Deák Ferenc is jónéhány megye tiszteletbeli táblabírája, de ebből még nem lesz a rendi nemesi jogok fenntartásának híve.

A bírálatomban felvetett megjegyzések azonban csak részletkérdések, hiszen nem lehet kérdés megítélésem szerint, hogy Ugrai János kiemelkedő színvonalú disszertációt tett le az asztalra. Deklarált célja az iskolatörténet műfajának megújítása volt az iskola-, oktatás- és pedagógiatörténet, valamint a társadalomtörténeti elemzés kombinációjával, a minél több kontextusban való mozgás. Alapkutatásnak minősülő forrásfeltárással és forrásai társadalom- és művelődéstörténeti kontextusba helyezésére vállalkozott, amit maradéktalanul megvalósított. Továbbá a vizsgált oktatástörténeti jelenségeket összehasonlító perspektívában kívánta tárgyalni: összehasonlításokat tenni mindenekelőtt a pápai és a debreceni református kollégiummal; másrészt a magyarországi katolikus és evangélikus intézményekkel. Ez a

legtöbb ponton megtörtént. Az oktatásmélet és oktatásszervezés alapelveinek tárgyalásakor pedig európai körképet kapunk, tovább szélesítve a perspektívát.

Mindezek alapján javaslom Ugrai János dolgozatának nyilvános védésre való kitűzését, és számára az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2026. április 29.

Dr. Deák Ágnes

egyetemi tanár

SZTE BTK Modernkori Magyar Történelmi Tanszék